

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/159514>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

TITUS BRANDSMA EN DE MODERNE DEVOTIE

Inleiding voor de Karmelfamilie Nederland op de Dies Natalis
van het Titus Brandsma Instituut
(Nijmegen 4 juni 2010)

door

Rudolf van Dijk O.Carm.

REEKS KARMELITAAANSE VORMING

ten behoeve van initiële en voortgaande vorming
van de Karmelfamilie Nederland
voor intern gebruik in kopievorm uitgegeven
door Sanny Bruijns en Rudolf van Dijk

1. *De verhalen rond Elia*. Nieuwe Nederlandse vertaling door Kees Waaijman O.Carm. Boxmeer, 2002; 2007².
2. Nicolaas de Fransman O.Carm., *De brandende pijn*. Carmelitaanse stemmen over beschouwing en apostolaat. Ascetische bijdragen, 2. Nederlandse vertaling van *Sagitta ignea* door Dominicus Wijnhoven O.Carm. (Dordrecht, 1966). Boxmeer, 2002; 2007².
3. *Het boek over de eerste monniken*. Carmelitaanse stemmen over beschouwing en apostolaat. Ascetische bijdragen, 1 (Merkelbeek, 1943). Nederlandse vertaling van *Liber primorum monachorum* door Irenaeus Rosier O.Carm. en Rumoldus Mollink O.Carm. Boxmeer, 2002; 2010².
4. Franciscus Amelry O.Carm., *Een Dyalogus, of tsamensprekinge der Sielen ende Schriftuerlijke bewijs, die Siele tot kennisse van haren Bruydegom treckende*. Naar de uitgave van 1551 bij Symon Cock te Ieper bewerkt door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2003.
5. Falco Thuis O.Carm., *Titus Brandsma (1881-1942), de Karmeliet die ons blijft inspireren. Een model voor karmelitaans leven in het derde millennium?* Boxmeer, 2003.
6. Michael a S. Augustino O.Carm., *Marie-vormigh ende Mariehyck leven in Maria om Maria*. Naar de uitgave van 1669 bij G. Lints te Mechelen bewerkt door Rudolf van Dijk O.Carm. en met de hertaling van Theodulf Vrakking O.Carm. Boxmeer, 2003.
7. *Het leven van Maria Magdalena de Pazzis in beeld*. Naar de uitgave van Vita Seraphicae Virginis S. Mariae Magdalenae de Pazzis (1670), met vertaling van de Latijnse bijschriften bij de gravures van Abraham van Diepenbeke door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2003.
8. *De gebrandschilderde ramen in het Karmelklooster te Boxmeer*. Met vertaling van de Latijnse onderschriften door Theodulf Vrakking O.Carm. en toelichtende tekst door Sanny Bruijns O.Carm. Boxmeer, 2004.
9. Boudewijn Leers O.Carm., *Fioretti van Onze Lieve Vrouw van de berg Karmel*. Vertaald naar de interne Latijnse teksteditie met Engelse vertaling van Richard Copsey O.Carm. door Sergius Brandehof O.Carm. Bewerkt en ingeleid door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2005.
10. Mariet Stickers O.Carm., *De geestelijke weg van Maria Petyt*. Boxmeer, 2005.
11. Kees Waaijman O.Carm., *De Karmelstilte*. Oorspronkelijke tekst van de Engelstalige bijdrage in Carmelus, 40 (1993) 11-42. Met een voorwoord door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2005; 2007².
12. *De geestelijke weg van Elia. De Eliacyclus van Janet Brooks Gerloff in de abdijkerk van Kornelimünster*. Ingeleid en toegelicht door Rudolf van Dijk O.Carm. Met vertaling van *1 Koningen* 19,1-19 door Kees Waaijman O.Carm. Boxmeer, 2006.
13. John Welch O.Carm., *Seizoenen van het hart. De spirituele dynamiek van het karmelitaanse leven*. Uit het Engels vertaald door Anny Marsman-Hümmels en Nicola van de Rakt O.Carm. Boxmeer, 2007.
14. *Ach... Liber amicorum et amicarum ter gelegenheid van de vijfenzestigste verjaardag van Kees Waaijman*. Onder redactie van Rudolf van Dijk O.Carm. Met een voorwoord door Ben Wolbers O.Carm. Boxmeer, 2007.

Zie verder op de binnenzijde van de achterkaft →

TER INLEIDING

Wat heeft een karmeliet, lid van een orde zo rijk aan spiritualiteit, te zoeken in de Moderne Devotie? Deze vraag is mij vaak gesteld sinds ik op 1 september 1970 bij het pas gestichte Titus Brandsma Instituut benoemd werd om de Brandsmacollectie te beheren, te ontsluiten en voort te zetten. Al voordat ik deze benoeming ontving, had ik in mijn studie neerlandistiek en geschiedenis van de mystiek aan de Katholieke Universiteit zoveel kennis gemaakt met het literaire erfgoed van de Moderne Devotie, dat mijn belangstelling voor deze laatmiddeleeuwse beweging van 'vernieuwde innigheid' voorgoed gewekt was.

Met mijn wetenschappelijke toerusting en taakstelling heb ik mij van meet af in goed gezelschap bevonden. Niemand minder dan Titus Brandsma zelf had zich in zijn academische loopbaan intensief beziggehouden met de rijke schatten van eigen erf die met het brede begrip 'Moderne Devotie' bedoeld zijn. Wel speelde de Moderne Devotie als sectie in de eerste jaren van het Titus Brandsma Instituut een zeer bescheiden rol. De beweging van Geert Grote, Florens Radewijns en Thomas van Kempen werd in de jaren zeventig van de vorige eeuw algemeen gewantrouwd, ook binnen ons Instituut. Ze werd vooral geschuwd als een ascetische en moralistische beweging, die met de doorwerking van het *aggiornamento* van het Tweede Vaticaans Concilie (1963-1965) voorgoed uitgespeeld leek te zijn. In het Titus Brandsma Instituut werd door menige collega de Brandsmacollectie vooral beschouwd als een museale verzameling waar men in piëteit voor Titus Brandsma min of meer mee opgescheept zat. De albums met foto's van middeleeuwse handgeschreven teksten, de kartonnen kartotheekdozen met een vracht aan historische en bibliografische gegevens, de ladenkast vol afschriften van laatmiddeleeuwse geestelijke teksten leidden voorlopig een kwijnend bestaan. Zelf kreeg ik kort na mijn benoeming bij het Titus Brandsma Instituut, dankzij een aanstelling bij de *Nederlandse Organisatie voor (Zuiver-)Wetenschappelijk Onderzoek* (ZWO, thans NWO), gelegenheid om de slapende collectie voort te zetten door onderzoek naar en microverfilming van handschriften met geestelijke teksten uit de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw. In de vier dienstjaren bij deze nationale wetenschappelijke organisatie heb ik onderzoek kunnen doen in ongeveer honderdvijftig binnen- en buitenlandse archieven en bibliotheken en daarbij ruim zevenhonderd handschriften kunnen (doen) verfilmen. Dit materiaal vormt sindsdien in ons Instituut de zo genoemde 'nieuwe Brandsmacollectie'. Ze omvat aan fotomateriaal op microfilm meer dan het tienvoudige van de papieren foto's in de 'oude Brandsmacollectie'.

Het destijds heersende discrediet van de Moderne Devotie trad onder meer aan het licht in de zomer van 1971 rondom de viering van het vijfde eeuwfeest van de sterfdag van Thomas van Kempen (1380-1471). In de *Zwolse Courant* verschenen bijtende artikelen onder koppen als 'Thomas van Kempen heeft ons niets meer te zeggen' en 'Rol van *Navolging van Christus* uitgespeeld'. In datzelfde jaar werd ik door de Priorij Soeterbeeck te Deursen bij Ravenstein uitgenodigd om op 15 juli 1971 in de bewaard gebleven kloosterkapel van het eerste vrouwenklooster van de Moderne Devotie te Diepenveen een feestpreek te houden. De zusters wilden, als nazaten van de reguliere kanunnikessen van Windesheim, met de plaatselijke hervormde gemeente een bescheiden oecumenische viering houden. Ik herlas daartoe ter voorbereiding – met enige tegenzin – uit de toen beschikbare uitgaven de *Navolging van Christus* en raakte gaandeweg onder de indruk van het mystieke perspectief van dit wereldberoemde boek. Uiteindelijk koos ik als thema *Navolging* III,8,1, waar de Beminde tot de leerling zegt: *Ik zoek niet je gave, maar jou*. Ik besepte dat voor echte herwaardering van de *Navolging* de tijdgeest weliswaar te ongunstig was, maar dat haar betekenis ooit zou worden herontdekt. Zevenendertig jaar later, op 21 november 2008, werd tijdens het congres van het Titus Brandsma Instituut over *Moderne Devotie en hedendaagse spiritualiteit* te Nijmegen de nieuwe vertaling, waaraan ik op kerstavond 1999 begonnen was, door het Titus Brandsma Instituut gepresenteerd. Het was een van de vijf (!) uitgaven, respectievelijk heruitgaven van de *Navolging* die in het jaar 2008 alleen al in Nederland het licht zagen.

De kentering in de publieke opinie over de Moderne Devotie is naar mijn mening sterk bevorderd door het zesde eeuwfeest van de sterfdag van Geert Grote (1340-1384), de grondlegger van de Moderne Devotie. In het herdenkingsjaar 1984 heeft vooral de Katholieke Universiteit Nijmegen zich in samenwerking met het Titus Brandsma Instituut ingespannen voor twee grote evenementen die in Nijmegen hebben plaatsgevonden:

- 1) een internationaal congres over *Geert Grote en Moderne Devotie* en
- 2) een grote tentoonstelling over *Moderne Devotie – Figuren en Facetten*.

Beide projecten gingen vergezeld van respectievelijk een congresbundel, een tentoonstellingscatalogus en vele wetenschappelijke publicaties. Vooral het Geert Grote-congres gaf belangrijke impulsen voor initiatieven tot voortgezet onderzoek en verdere ontsluiting van het erfgoed van de Moderne Devotie.

Buiten onze stad had het Nijmeegse congres zijn schaduw al vooruit geworpen en weerklink gevonden in nieuwe initiatieven. In Almelo was enkele jaren eerder onze medebroeder Jan Tiecke (1903-1985) teruggekeerd naar de held van het proefschrift, waarop hij in 1941 bij Titus Brandsma was gepromoveerd. Hij vertaalde enkele belangrijke Latijnse brieven van Geert Grote en gaf die in eigen beheer bij de Provincieprocuur in Almelo uit. Jan leverde verdienstelijk monnikenwerk, dat door zijn spoedig overlijden helaas niet kon worden voortgezet. In Deventer beijverde onze medebroeder Emile Gemmeke (1924-1998) zich sinds het Geert Grotecongres van 1984 met de verspreiding van het gedachtegoed van de Moderne Devotie onder alle lagen van de bevolking. Het door hem opgerichte *Centrum voor Moderne Devotie* te Deventer initieerde onder meer een nieuw publieksboek over de Moderne Devotie. Ook Emile beschouwde het herdenkingsjaar 1984 als startpunt voor een definitieve herwaardering van de Moderne Devotie. Hij voedde de publieke belangstelling voor dit geestelijk erfgoed met kleine brochures en bloemlezingen, die hij even kwistig uitdeelde als de Bussink Bijtjes van de gelijknamige Deventer koekfabriek. Enige continuïteit verzekerde hij door middel van een halfjaarlijks informatieblad onder de titel *Rapiarium*, dat tien jaar zou bestaan (1985-1994). In 1998 zou *Rapiarium* door fusie met *Kring Soeterbeeck Kroniek* (1987-1995) voortgezet worden onder de titel *Collatie. Informatieblad over 'Moderne Devotie'*, waarvan intussen 25 afleveringen verschenen zijn.

Ook in andere wetenschappelijke kringen werd de Moderne Devotie herontdekt. Belangrijke impulsen voor nieuw onderzoek en innoverende publicaties in de literatuurgeschiedenis gaf vanaf 1988 de Leidse (thans Utrechtse) hoogleraar Frits van Oostrom. Hij doorbrak het taboe op het Middelnederlands geestelijk proza, dat onder invloed van het esthetisch-kritisch dogmatisme op gezag van Willem Jonckbloet (1817-1885) sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw algemeen beschouwd werd als 'didactische en ascetische rommel'. Alleen coryfeeën als Hadewijch en Ruusbroec vonden genade bij deze dominante literatuuropvatting. Van Oostrom zette met zijn pionierproject *Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen* vanaf eind jaren tachtig ook het Middelnederlands geestelijk proza opnieuw en voorgoed op de kaart van de medioneerlandistiek. Een van de vruchten is de bundel *Boeken voor de eeuwigheid*, resultaat van de NLCM-projectgroep 'Geestelijk proza' te Leiden, waarin ik met oudere en jongere collega's heb mogen samenwerken. Zelf hield Van Oostrom in 1996 de *Titus Brandsma Lezing*.

Omdat 80% van de bewaard gebleven Middelnederlandse geestelijke literatuur tot het erfgoed van de Moderne Devotie behoort, betekende Van Oostrom's brede doorbraak in de Nederlandse literatuurgeschiedenis tevens een nieuwe fase in het wetenschappelijk onderzoek van deze beweging van innerlijke vernieuwing. Mede hierdoor is sinds vooral de jaren negentig een stroom van wetenschappelijke publicaties door jonge onderzoekers op gang gekomen, die gestaag voortgaat.

1. EEN RIJKE SCHOOL VAN GEESTELIJK LEVEN

Wat heeft een karmeliet, lid van een orde zo rijk aan spiritualiteit, te zoeken in de Moderne Devotie? Deze vraag zal van tijd tot tijd ook aan Jan Tiecke en aan Emile Gemmeke gesteld zijn. Ik heb er hen nooit naar gevraagd, maar vermoed dat ik hun antwoord kan raden: Wij zoeken in de Moderne Devotie wat ook Titus Brandsma zocht, namelijk hoe God met gewone mensen omgaat, hoe het God-menselijk betrekkingen gebeuren zich voltrekt in concreet menselijk leven en zich weerspiegelt in geestelijke geschriften van eigen erf die ook vandaag mensen vertroosting en lering kunnen bieden.

1.1. De Moderne Devotie als historisch fenomeen

Ontstaan in Deventer rondom de persoon en het werk van Geert Grote was de Moderne Devotie fundamenteel gericht op herstel van het christelijk gemeenschapsleven naar het voorbeeld van de oergemeente van Jeruzalem, dat ons in *Handelingen der apostelen* geschetst wordt:

De vele tekenen en wonderen die de apostelen verrichtten, vervulden iedereen met ontzag. Allen die het geloof hadden aangenomen, bleven bijeen en hadden alles gemeenschappelijk. Ze verkochten al hun bezittingen en verdeelden de opbrengst onder degenen die iets nodig hadden. Elke dag kwamen ze trouw en eensgezind samen in de tempel, braken het brood bij elkaar thuis en gebruikten hun maaltijden in een geest van eenvoud en vol vreugde. Ze loofden God en stonden in de gunst bij het hele volk. De Heer breidde hun aantal dagelijks uit met mensen die gered wilden worden. [*Hnd* 2,43-47]

De groep mensen die het geloof hadden aangenomen, leefde eendrachtig samen. Geen van hen beschouwde zijn bezittingen als zijn persoonlijk eigendom, want ze hadden alles gemeenschappelijk. De apostelen bleven met grote kracht getuigen van de opstanding van de Heer Jezus, en God begunstigde allen rijkelijk. Niemand onder hen leed enig gebrek: wie een stuk grond of een huis bezat, verkocht het, bracht de opbrengst naar de apostelen en legde die aan hun voeten neer, waarna het geld naar behoefte onder de gelovigen werd verdeeld. [*Hnd* 4,32-35]

Daartoe legden haar aanhangers de nadruk op de individuele verantwoordelijkheid van iedere christen voor het geheel van de Kerk en op *devotio moderna* als eigentijdse innerlijke vernieuwing van persoon en gemeenschap, 'vernieuwde innigheid'. Moderne devoten gingen veelal als broeders of zusters van 'het gemene leven' (*vita communis*) samenwonen om zonder gelofte, ongehuwd, in vrijwillige gehoorzaamheid aan elkaar en in goederengemeenschap te leven van wat ieder inbracht en aan werk verzette. Zij beleefden de kerkelijke eenheid, die door het Westers Schisma (1378-1417) verbroken was, vooral in hun persoonlijke verbondenheid met Christus, het onzichtbare hoofd van het mystieke lichaam dat de Kerk is.

De moderne devoten zochten in de geschreven bronnen van de Kerk der eeuwen de grondslagen voor eigentijds waarachtig christelijk leven. Hiertoe schiepen zij een indrukwekkende boekcultuur, waarin boeken werden verzameld en bestudeerd, uitgeleend en gekocht, gekopieerd en gelezen, vertaald en uitgegeven. Om leesvruchten voor persoonlijke overweging vast te houden gebruikten de devoten een notitieboekje dat zij *rapiarium* noemden. Veel *rapiaria* vormden de grondslag voor geschriften over de geestelijke weg. Het resultaat van de devote boekproductie was een rijk literair erfgoed, met als onbetwist hoogtepunt de vierdelige *Navolging van Christus* door Thomas van Kempen (1380-1471).

De broeders van het gemene leven waren eropuit elkaar en medeparochianen op te bouwen tot bewust levende christenen. Daartoe ontwikkelden zij de *collatie*, het bijbels leergesprek. In deze bijeenkomsten stelden zij een Schrifttekst centraal, die zij lazen, overwogen en bespraken met het oog op verdieping van hun geestelijk leven en tot verbetering van hun omgang met elkaar. Naar vermogen herschoeiden zij in navolging van Geert Grote en zijn vriend Joan Cele (1340/45-1417), rector van de Latijnse school te Zwolle, het middelbaar onderwijs op evangelische leest. In hun *convicten* boden de broeders de interne schooljeugd studieuze ondersteuning en pastorale begeleiding. Zij droegen bij aan de vernieuwing van het gemeenschappelijk gebed en verspreidden daartoe het door Geert Grote vervaardigde *getijdenboek*.

De broeder- en zusterschap van het gemene leven werd tevens de bakermat voor modellen van innerlijk hervormd kloosterleven. Zo stichtten de broeders van het Heer-Florenshuis te Deventer een eigen klooster te Windesheim (1387). De zusters van het Meester-Geertshuis te Deventer volgden dit voorbeeld met hun klooster te Diepenveen (1400). Kloosters in de geest van de Moderne Devotie smeedden een eigen verband van reguliere kanunniken en kanunnikessen, het Kapittel van Windesheim (1395). In de vijftiende eeuw heeft dit Kapittel in de Nederlanden en in Duitsland grote invloed gehad op de hervorming van het bestaande kloosterleven, met name van benedictijnen, cisterciënzers, kruisbroeders en sepulchrijnen. Naast de broeders en zusters van het gemene leven en de regulieren en regularissen van Windesheimse signatuur ontstond nog een derde organisatie van moderne devoten: een deel van de broeder- en zusterhuizen, met name in de Hollandse gewesten, nam de Derde Regel van Franciscus aan en stichtte het Kapittel van Utrecht (1399). Hun leefregel bood – zonder dat men het franciscaans charisma moest overnemen – een model van kloosterlijk gemeenschapsleven tussen het devote broeder- of zusterhuis enerzijds en het regulieren- of regularissenklooster anderzijds.

1.2. De visie van Titus Brandsma op de Moderne Devotie

In deze krachtige en invloedrijke beweging van ‘vernieuwde innigheid’ of ‘innerlijke hervorming’ was Titus Brandsma geïnteresseerd geraakt. Cruciaal voor zijn visie op de Moderne Devotie is een overzicht over *De middeleeuwsche wijsbegeerte in de Nederlanden*, dat hij samen met de filosoof Ferdinand Sassen (1894-1971) in 1931 schreef op verzoek van de *Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland* (het huidige Thijmgenootschap). Ofschoon Titus in dit gemeenschappelijke geschrift het leeuwendeel nam, werd zijn aandeel tijdens het Nijmeegse herdenkingscongres over Titus Brandsma in 1992 door de filosofiehistoricus Kees Struyker Boudier genegeerd. Mede-auteur Sassen, die in de oorlogsjaren werkte aan een boek over dezelfde stof, gaf na de dood van collega Brandsma toe dat de proeve die Titus geleverd had, hemzelf ‘den goeden weg heeft gewezen en totnutoe een volstrekt unieke prestatie is geweest’.

In de bijdrage van Titus valt allereerst op dat hij mystiek beschouwde in het verlengde van de wijsbegeerte:

In de Middeleeuwsche wijsbegeerte heeft de godsdienstige strooming steeds den boventoon gehad en is de gedachte aan God steeds leidend geweest, maar toch niet zonder dat deze godsdienstige beschouwing gekenmerkt is door een sterke zucht naar het reële en, na korte tijdperken van extatische visie, het leven met God werd verbonden en te leiden gezien met het menselijk leven van iederen dag. [Brandsma, ‘Wijsbegeerte’, 1931, 21]

Titus ontdekte de Nederlandse mystiek dus niet langs de weg van de theologie, de geschiedenis of de letterkunde, maar vanuit het vakgebied waarin hij in Rome geschoold was, in de karmel van Oss gedoopt had en aan de Nijmeegse Universiteit was benoemd,

de wijsbegeerte. In jarenlange omgang met de grote mystieke auteurs van de Karmelorde was zijn affiniteit met de Nederlandse mystiek voldoende gescherpt. Van een zelfstandige spiritualiteitswetenschap, zoals die in het Titus Brandsma Instituut ontwikkeld is en in 'de dikke Waaijman' haar neerslag heeft gekregen, was nog lang geen sprake. Ascese en mystiek werden traditiegetrouw beschouwd als onderdelen van de moraaltheologie. Mystiek als het hart van de spritualiteit moest haar plaats nog hervinden.

In zijn beschouwingen over de noodzakelijke vernieuwing van de wijsgerige studie in Nederland sluit Titus vervolgens naadloos aan bij de opvattingen van de vooral literair-historisch onderlegde jezuïeten in het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen. Met de ambitieuze Jozef van Mierlo SJ (1878-1958) in de voorhoede trokken dezen – vooral gewapend met Hadewijch uit Vlaanderen en Ruusbroec uit Brabant – ten strijde tegen de onderwaardering waaronder de geestelijke letterkunde sinds het door Jonckbloet gedicteerde taboe gebukt ging. Brandsma juichte de verschijning toe van Hendrik Moller's Ruusbroec-editie in nieuwere taal en volgde aandachtig de Hadewijch-studies van Van Mierlo in *Dietsche Warande*. Zijn eerste eigen bijdrage op het voor hem – professioneel beschouwd – onbekende terrein van de medioneerlandistiek sloot bij het Zuidnederlandse literatuuronderzoek aan en was gewijd aan de datering van Hadewijchs visioenen. In zijn opstel over *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden* merkt hij op:

Het komt mij voor, dat meer aandacht moet geschonken worden aan het positieve feit, dat uit den nederlandschen geest een schepping als de Vlaamsche Mystiek voortkwam, dan aan dit andere, dat Nederland, geen standpunt innemend, aan de nieuwe scholen vrijheid van beweging gaf, tenzij men hier een ander positief kenmerk uit tracht af te leiden, dat de Nederlanden in het algemeen weinig hechtten aan een traditioneele schoolsche leer, maar min of meer eclectisch staan tegenover de onderscheiden stelsels en daaruit bepaalde elementen overnemen. [Brandsma, 'Wijsbegeerte', 1931, 20]

Titus zinspeelt hier op de invloed van de veertiende-eeuwse scholen van spiritualiteit waaruit de moderne devoten rijkelijk geput hebben:

- 1) de Brabantse mystieke school van Jan van Ruusbroec (1293-1381) en zijn klooster Groenendaal bij Brussel, en
- 2) de Duitse mystieke school van Meester Eckhart (1260-1328) en de Rijnlandse dominicanen en dominicanessen.

Zonder de ogen te sluiten voor andere perioden meent Titus een roemrijke periode van wijsgerig denken in Nederland te mogen herkennen rond de vijftiende eeuw, met name in de school van de Moderne Devotie; een periode die hij bekroond zag in het werk van Dionysius de Kartuizer (1402/03-1471):

Beschouwen wij de geestesgesteldheid van het begin der 15de eeuw als een bron van een rijk en kunstzinnig, wijsgeerig wel doordacht en bewust leven en zouden wij de wijsbegeerte van de Moderne Devotie en haar bekroning in Dionysius den Karthuiser als typisch Nederlandsch naar voren willen brengen, dan moeten wij er bijvoegen, dat wij deze gesteltenis beschouwen als de vrucht eener geleidelijke ontwikkeling onder buitenlandschen invloed, eeuwen voorbereid en niet dan na eeuwen tot een eigen zelfstandige cultuur ontwikkeld, // sterk genoeg om op haar beurt invloed uit te oefenen. Het eigen van de Nederlandsche wijsbegeerte zou dan zijn: Het zien van de werkelijkheid, zonder zich daartoe te kunnen bepalen en met de sterke zucht, in de werkelijkheid de betrekkingen tot God te zien, met de strekking, die betrekkingen in een welberedeneerd 'practisch' leven tot uitdrukking te brengen. [Brandsma, 'Wijsbegeerte', 1931, 23-24]

De studie over *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden* is een belangrijke sleutel voor het verstaan van Brandsma als hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte en der Nederlandse mystiek en als bevlogen wetenschappelijk onderzoeker op dit terrein. Jacques van Ginneken SJ (1877-1945), die na het overlijden van Titus in 1942 namens de Katholieke Universiteit een (niet gepubliceerde) herdenkingsrede hield, toonde grote waardering voor

diens inzichten: 'Dit is een baanbrekende studie geweest. Hier heeft hij de eerste synthese beproefd van een stof, die nog niemand in haar geheel had overzien'.

Het bidprentje dat na de dood van Titus Brandsma werd uitgegeven, vermeldt – overeenkomstig de richtlijnen van de Duitse bezettingsmacht – slechts de datum van zijn overlijden en zwijgt in alle talen over oorzaak en plaats van overlijden. Maar het vat wel treffend samen wat hem als wetenschapper ten diepste bewogen heeft:

Man van wetenschap zocht hij naar de laatste oorzaak der dingen maar trachtte ook de leraars in 't zieleleven te volgen in hun hoge bespiegelingen. De resultaten zijner studie waren voor hem geen dorre kennis maar hij wist dat alles vruchtbaar te maken voor het eigen leven en voor de zielen van anderen. Daarom was zijn apostolaat zo groots en zoveel omvattend want de liefde tot Christus dwong hem om vruchten te dragen in veler harten.

2. CONTOUREN VAN EEN ONDERWIJSPROGRAMMA

In zijn beschouwingen over *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden* herkennen wij de Titus zoals hij zich voor de ontginning van het eigen geestelijk erfgoed van de Nederlanden reeds had ingezet en nog verder zou werken: met een kritisch oog voor de beperkingen van de toenmalige medioneerlandistiek, met aandacht voor de gevarieerde rijkdom van het geestelijk leven in de late middeleeuwen, met speurzin naar vergeten en verwaarloosde bronnen, en bovenal met een waarlijk karmelitaanse behoefte om de vruchten van eigen lezing, overweging en studie met medemensen, geleerd of ongeschoold, te delen. Brandsma ontwikkelde voor zichzelf een programma van activiteiten, projecten en wetenschappelijk onderzoek, dat er vooral op gericht was de onderwaardering van de geestelijke literatuur te doorbreken, het erfgoed van de Nederlandse spiritualiteit te ontginnen, teksten op te sporen, vast te leggen, te ontsluiten en uit te geven.

Reeds in zijn overzicht over *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden* vinden wij alle programmaonderdelen terug, die Titus Brandsma in uitvoering of nog in het vooruitzicht had ten aanzien van onderwijs en onderzoek. Het geheel vormt allereerst een gefundeerde verantwoording voor keuze en ordening van zijn collegestof in de studie jaren 1923-1942. Het totaaloverzicht van de collegeroosters in deze periode brengt enkele speerpunten en hoofdaccenten in zijn wetenschappelijke belangstelling aan het licht.

1. Relatie tussen Zuid-Nederlandse en karmelitaanse mystiek. Professor Brandsma vertrok vanaf het hem vertrouwde terrein van de karmelmystiek en betrad met Teresa van Avila (1515-1582) het veelbelovende gebied van de Brabantse mystiek om in de relatie van *Ruusbroec en de H. Teresa een onderzoek naar hun verband* (1923/24) in te stellen. Ruusbroec keerde later nog eens terug in colleges over *De Z. Johannes Ruusbroec en zijn school* (1932/33), terwijl de collegereeksen *De mystiek van de H. Teresa van Avila* (1931/32) en *Hoofdstukken uit de Spaanse letterkunde: Santa Teresa* (1941/42) de Spaanse mystica op de Nijmeegse *series lectionum* terugbrachten. Met de colleges over *De school van de Karmel in de Nederlandse mystiek* (1931/32) kwam deze nog eens in meer algemene zin aan bod in haar relatie tot de Nederlandse mystieke traditie. Ook de andere coryfee van de Zuidnederlandse mystiek, de Antwerpse begijn Hadewijch (tweede kwart 13de eeuw), leverde uiteraard geschikte collegestof over *De mystiek van Hadewijch* (1925/26).

2. Moderne Devotie. Al in het tweede academisch jaar kondigde Titus een college aan over *De mystiek der Moderne Devotie* (1924/25), waarbij hij niet aan de grondlegger Geert Grote, maar aan de jong gestorven broeder Gerard Zerbolt van Zutphen (1367-1398) de voorkeur gaf. Diens handboeken voor de geestelijke weg van 'innerlijke hervorming' – *De reformatione virium anime* ('Hervorming van de zielekrachten') en *De spiritualibus ascensionibus* ('Geestelijke bestijgingen') – werden in de vijftiende eeuw door een breed publiek gelezen. *Geert Grote* (1936/37) werd pas collegestof, toen Titus plannen begon te smeden om in het vooruitzicht van het zesde eeuwfeest van Geert Grote's geboorte (1940) diens verzamelde werken uit te geven. In dit kader paste ook een collegejaar over *Thomas van Kempen* (1937/38) als biograaf van Geert en als auteur van de *Navolging van Christus*. Typerend voor zijn belangstelling is het feit dat Titus zich nooit heeft ingelaten met de waan van die tijd, waarin de vraag naar het auteurschap van de *Navolging* meer pennen in beweging bracht dan de vraag naar de mystagogische waarde van het beroemde boek.

3. Geschiedenis van de Nederlandse mystiek. Ten aanzien van de Nederlandse mystiek beperkte Brandsma zich niet tot de Moderne Devotie, waarvan hij een zeker hoogtepunt zag in *Dionysius de Kartuizer als mysticus* (1929/30). Hij had ook oog voor *De mystiek onzer vaderlandse heiligen* (1926/27), *Middelnederlandse mystieke teksten* (1928/29),

Nederlandse mystieke werken in handschriften (1930/31). Deze collegeonderwerpen geven aanleiding tot de vraag of Titus niet vrij spoedig in zijn universitaire loopbaan gedroomd heeft van een handboek voor de geschiedenis van de Nederlandse mystiek. Dit vermoeden wordt nog versterkt door de keuze van de onderwerpen in zijn eerste collegejaren, met name *Bronnen voor de geschiedenis van de Nederlandse mystiek* (1926/27) en *Algemeen overzicht van de geschiedenis der mystiek* (1927/28), met als laatste uitloper *Algemeen overzicht over de geestelijke letterkunde in de Nederlanden tot het eind der 13de eeuw* (1940/41). Het tweede decennium van zijn professoraat startte hij bovendien met een voortaan jaarlijks kandidatencollege over *Historische onderzoekingen over de middeleeuwse wijsbegeerte en mystiek in Nederland* (1933/34 tot en met 1940/41), een thema dat tevens zijn opvattingen over de relatie van de mystiek tot de Nederlandse wijsbegeerte in het licht stelt. In het kader van een meer algemene Nederlandse spiritualiteitsgeschiedenis passen ook heel goed zijn colleges over *Geschiedenis van de Nederlandse mystiek: de karmelietessen* (1941/42). Hiermee wilde Titus vermoedelijk zijn vroegere onderzoek naar de relatie tussen Teresa van Avila en Ruusbroec langs een andere weg voortzetten. De karmelietessen zijn als vrouwelijke tak van de Karmelorde immers een vrucht van de hervorming die de prior generaal van onze Orde, Joannes Soreth (1394-1471), onder invloed van de Moderne Devotie rond het midden van de vijftiende eeuw doorvoerde. In hetzelfde kader van een mogelijke spiritualiteitsgeschiedenis past ook de reeks 'Overgangen in onze geestelijke letterkunde', die Titus van 26 april tot en met 24 mei 1941 in zijn wekelijkse column *Van Ons Geestelijk Erf* in het Nijmeegse dagblad *De Gelderlander* publiceerde. In deze vijf bijdragen getuigt hij van een opvallend sterk gevoel voor de structureel-dynamische processen waarin oudere stromingen de geboortegrond vormen voor nieuwere, die zonder de oude niet zouden ontstaan en waarin deze tegelijkertijd doorwerken. De reeks lijkt het concept te presenteren voor een 'handboek voor de geschiedenis van de Nederlandse mystiek'.

4. Lijdensmystiek. Het vijfhonderdste sterfdag van Lidwina van Schiedam (1380-1433) gaf aanleiding tot een reeks herdenkingsevenementen. Titus Brandsma bood in dit jubeljaar – tevens een 'Heilig Jaar' vanwege het negentienhonderdste jaar sinds de dood en de opstanding van onze Heer Jezus Christus – een collegereeks aan over *De H. Liduina en de mystieke school van haar tijd* (1933/34). Hiermee stelde hij de Moderne Devotie in het licht als schol van spiritualiteit waarin een mens zijn lijdensweg zinvol kon leren beleven. Tegen deze achtergrond zijn ook de colleges over *Bijzondere gaven en verschijnselen bij de Nederlandse mystieken* (1935/36) te begrijpen. Titus behandelde hierin de resultaten van zijn onderzoek naar de onderscheiding van echte en valse mystiek, toen hij in het eind van de jaren twintig betrokken was geraakt bij enkele gestigmatiseerde vrouwen. Nadat eenmaal zijn belangstelling voor de lijdensmystiek gewekt was, kwamen leven en werk van Jan Brugman (1400-1473) in beeld. Deze franciscaanse observant beschreef, evenals Thomas van Kempen, het leven van Lidwina en was bovendien een onverdachte promotor van doorwerking van de Moderne Devotie in het kloosterwezen en in de volksprediking. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog (1939-1945) stond een collegejaar over *Johannes Brugman* (1939/40) op het programma. Intrigerend blijft de vraag of Brandsma in zijn voorkeur voor de lijdensmystiek, waaraan hij zich vanaf 1933 speciaal ging wijden, misschien ook werd geïnspireerd door het concrete lijden dat hij voorzag na de vestiging van het Derde Rijk door de benoeming van Adolf Hitler (1889-1945) tot rijkskanselier van Duitsland in datzelfde jaar.

Dit thematisch overzicht stelt ons in staat enkele grote lijnen te ontwaren in het onderwijsprogramma dat Titus Brandsma in zijn negentien ambstjaren als hoogleraar heeft uitgevoerd. Hij betrad het gebied van de geschiedenis der Nederlandse mystiek vanuit de wijsbegeerte en met kennis van de grote Karmelmystici. Mystiek zag hij als de uitbloei van de christelijke filosofie. Hij sloot zijn eigen wetenschappelijk onderzoek vooral aan dat van het Ruusbroecgenootschap aan. De Moderne Devotie beschouwde hij als een zelfstandige school van spiritualiteit en als rijpste vrucht van het eigen geestelijk erf der Nederlanden. De

geschiedenis van deze beweging beoefende hij vooral vanuit het perspectief van bronteksten die opgespoord, bestudeerd, ontsloten en verspreid moeten worden. Hij zag vroeg het belang van een zelfstandige geschiedschrijving van de geestelijke letterkunde van de Nederlanden. In de bepaling van zijn collegestof liet hij zich mede leiden door de actualiteit van nationale jubilea en eeuwfeesten. Zijn stofkeuze werd vanaf 1933 bovendien beïnvloed door zijn groeiende belangstelling voor de lijdensmystiek.

Wanneer wij het aandeel van de Nederlandse mystiek in deze negentien collegejaren vergelijken met dat van de wijsgerige vakken die Titus onderwees, kunnen wij de volgende conclusies trekken.

- 1) Professor Brandsma heeft alle jaren wekelijks 5,8 college-uren verzorgd.
- 2) Gemiddeld 1,55 uur besteedde hij aan (Nederlandse) mystiek.
- 3) De colleges mystiek besloegen 25,87% van zijn totale lesprogramma.

Veel promovendi heeft Titus gedurende zijn ambtsperiode niet gehad. Maar dat gold voor de meeste van de 32 hoogleraren die tussen 1923 en 1942 aan de Katholieke Universiteit verbonden waren. In totaal zijn er in die periode 146 proefschriften in Nijmegen verdedigd. Er vonden gemiddeld per hoogleraar dus vier tot vijf promoties plaats. Met zeven promovendi steekt professor Brandsma boven dit gemiddelde uit. Hij werd alleen overtroffen door zijn ambtsgenoten Van Ginneken met zeventien, Kosch met twaalf, Kamphuisen met elf en Slijpen met negen promoties. Meten kon hij zich met de hoogleraren Brom en Drerup, die ieder eveneens aan zeven promovendi de doctorsbul hebben uitgereikt.

Zijn eerste promovendus meldde zich pas in het tiende jaar van Brandsma's professoraat. Van de zeven proefschriften die hij begeleidde, waren er vier aan wijsgerige onderwerpen en drie aan Nederlandse mystiek gewijd. In feite betreffen deze de Moderne Devotie en waren ze bedoeld als grondslagen voor kritische edities van Gerard Zerbolt van Zutphen, Geert Grote en Dionysius de Kartuizer. Opvallend genoeg betreffen ze juist de drie devote schrijvers waar Titus – afgezien van Jan Brugman – het meest mee op had en waar hij leerlingen in schoolde.

3. ONTGINNING VAN ONS GEESTELIJK ERF

Vanaf het jaar 1928 beschikte Titus Brandsma over een eigen *Instituut voor de Geschiedenis der Nederlandsche Mystiek*. Dit onderhield een handbibliotheek op het vakgebied van de Nederlandse mystiek en gold vooral als werkplaats voor de uitvoering van het wetenschappelijk onderzoek, dat naast zijn leeropdracht de tweede taakstelling van de hoogleraar-directeur was. In zijn onderzoekprogramma zijn enkele grote projecten te onderscheiden.

3.1. Het plan voor een *Bibliotheca Praereformatoria Neerlandica*

Als kersverse hoogleraar aan de piepjonge universiteit vatte Titus Brandsma zijn wetenschappelijke onderzoekstaak breed op. Al kort na de oprichting van de Rooms-Katholieke Universiteit ontwikkelde hij met de kerkhistoricus Willem Mulder, de taal- en letterkundige Jacques van Ginneken en de kunsthistoricus Gerard Brom ambitieuze plannen voor een *Bibliotheca Praereformatoria Neerlandica*. Deze was bedoeld als een grote verzameling van bronteksten, vooral uit kring van de Moderne Devotie.

Het plan werd aanvankelijk als een soort 'Migne' voor het Nederlands taalgebied voorgesteld. J.-P. Migne (1800-1875) had tussen 1844 en 1855 in Parijs 222 banden met geschriften uit de christelijke oudheid tot de dertiende eeuw uitgegeven onder de titel *Patrologiae Cursus Completus*. De Nijmeegse poging om Migne na te volgen was bedoeld als onderdeel van een megalomane onderneming onder de titel *Bibliotheca Universalis Neerlandica*. Dit ambitieuze monsterplan werd sinds 1926 gekoesterd in kringen van Nijmeegse hoogleraren – Titus niet uitgezonderd – voor wie, in de euforie over de 'eigen' katholieke universiteit, geen zee te hoog ging. Deze nieuwe instelling gold immers als het absolute hoogtepunt van de katholieke emancipatie, die vanaf 1840 op gang gekomen was, in 1853 met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie definitief was doorgebroken en zeventig jaar later in veel opzichten voltooid was. Maar de Nederlandse cultuurgeschiedenis vertoonde nog grote leemten en vooral de Nijmeegse hoogleraren zagen het als hun plicht daarin met een zekere voortvarendheid te voorzien, zij het – na de nodige discussies – wat minder ambitieus dan in de oorspronkelijke opzet.

Ook in zijn beperkte vorm bleek Brandsma's concept voor een bibliotheek van voorreformatische Nederlandse geestelijke literatuur nog te ambitieus. Een derde ontwerp, eveneens van zijn hand, viel heel wat bescheidener uit. Uit het feit dat de jaren 1928-1930 beoogd werden als streeftijd voor de beoogde tekstedities, valt op te maken dat het derde concept waarschijnlijk van 1926 dateert. Van een megalomaan totaalplan was de *Bibliotheca Praereformatoria Neerlandica* gereduceerd tot een bescheiden editieproject voor wat feitelijk een *Bibliotheca Devotionis Modernae* had kunnen heten. Nu kregen alleen de sleutelfiguren uit de vroege Moderne Devotie nog een plaats in het editieplan: de grondleggers Geert Grote en Florens Radewijns, Gerard Zerbolt van Zutphen als auteur van twee handboeken voor de geestelijke weg, Jan van Schoonhoven als vertegenwoordiger van de Ruusbroec-traditie, de prior superior van Windesheim Jan Vos van Heusden, de mystici Gerlach Peters en Hendrik Mande. In deze opzet ging het, wat Geert Grote betreft, nog niet om diens volledige werken. Geschriften van zijn hand die al waren uitgegeven, zijn Latijnse vertalingen en het getijdenboek werden niet in het plan opgenomen.

Het concept geeft ook in zijn derde versie nog de indruk van voorlopigheid. De berekening van de aantallen bladzijden druks, de bepaling van de handschriftelijke leggers, de keuze van de beoogde tekstediteurs en een tijdpad ontbreken veelal. Het provisorisch

karakter is zeker een van de voornaamste redenen waarop zelfs dit laatste, sterk gereduceerde plan voor een *Bibliotheca Praereformatoria Neerlandica* in de kinderschoenen is blijven staan. Ondanks instemming en toegezegde medewerking van geleerden als J. Huyben OSB, A. Hyma, W.J. Kühler, C.G.N. de Vooys, W. de Vreese en anderen is het niet van de grond gekomen, ook al vond Brandsma in Nijhoff te Den Haag reeds in het voorjaar van 1926 een bereidwillige uitgever. Het *BPN*-plan was onvoldoende doordacht en al te zeer de onrijpe vrucht van haastwerk. Het vertoonde de trekken van een strategie waarmee katholieke geleerden ten aanzien van protestantse en liberale wetenschapsbeoefenaars een inhaalwedstrijd meenden te moeten spelen. Kort vóór de verschijning van het eerste geplande deel werd de hele onderneming afgeblazen. In de plaats hiervan nam men genoegen met de serie *Studiën en Tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf*, een bijreeks met onregelmatig verschijnende monografieën bij het intussen opgerichte tijdschrift *Ons Geestelijk Erf*.

3.2. Het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf*

De groeiende belangstelling voor de geschiedenis van de God-minnende ziel in de eigen groot-Nederlandse traditie leidde in noord en zuid tot nieuwe initiatieven, onder meer in Antwerpen. Daar kwam het Ruusbroec-Genootschap tot stand en werd het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf. Driemaandelijksch tijdschrift voor de studie der Nederlandsche vroomheid van-af de bekeering tot circa 1750* gesticht, dat tot de dag van vandaag bestaat.

Uiteraard behoorde Titus Brandsma tot de voorstanders van de stichting van zowel een wetenschappelijk onderzoeksinstituut als een professioneel vaktijdschrift voor de studie van de geestelijke letterkunde in de Nederlanden. Hij trad dan ook meteen toe tot de redactie van *Ons Geestelijk Erf*. Tot aan zijn dood bleef hij redacteur en betoonde hij zich een trouwe en ideeënrijke medewerker. Voor hem was dit vaktijdschrift voor spiritualiteit bij uitstek het geschikte communicatiemiddel om er ook zijn eigen wetenschappelijke plannen in aan te kondigen en sommige resultaten van zijn wetenschappelijk onderzoek aan vakgenoten te presenteren. De redactie wijdde terecht een ‘in memoriam’ aan haar collega, geschreven door M.M.J. Smits van Waesberghe SJ, zijn latere opvolger (1945-1957) op de Nijmeegse leerstoel voor het onderdeel geschiedenis van de Nederlandse vroomheid. Het herdenkingsartikel is vooral opsommend en bevat nauwelijks een kritische noot. Minder dan door evenwichtige waardering wordt deze bijdrage geleid door een lichtelijk overdreven bewondering, die aan een meer reële beeldvorming van Titus weinig bijdroeg. Zo kweelde Smits van Waesberghe:

Prof. Brandsma was een lievelingskind van God, èn door de natuurlijke gratie van zijn aanleg en karakter, èn bovenal door de mild schijnende zon van Gods genadevolle koestering, die in zijn ziel de weelde wekte van hoge geestelijke bloei. [Smits van Waesberghe, ‘Brandsma’, 1942, 177]

Ofschoon de auteur de lof die hij aan Brandsma’s persoonlijkheid wijdt, zelf ‘niet te uitbundig’ vindt, had het wel wat minder gekund, ook als wij de gebruikelijke retoriek van die dagen in aanmerking nemen. Smits van Waesberghe gaat – in een vaktijdschrift voor vroomheidsgeschiedenis op zich vanzelfsprekend – voorbij aan Titus’ bemoeiingen op het terrein van de wijsbegeerte en aan zijn overige activiteiten. Maar hij negeert hiermee wel de band die de mystiek als uitbloei van de christelijke filosofie volgens Brandsma met het vakgebied van de wijsbegeerte had. Hij herinnert er slechts aan dat pater Titus als karmeliet vanaf het begin belangstelling voor mystiek had, en vermoedt dat deze de volle ontplooiing van het zieleleven ook persoonlijk ervaren had. ‘Zijn persoon en levenswerk blijven ons anders onverklaarbaar’, aldus de auteur. Volgens hem heeft Brandsma

...zich ten stelligste tot ideaal gesteld de bekendheid met het mystieke verschijnsel als 's mensen hoogste ervaring en edelste ontroering, en ook zijn beleven naar krachten te bevorderen. [Smits van Waesberghe, 'Brandsma', 1942, 179]

3.3. De reeks *Bloemen van ons Geestelijk Erf*

Reeds aan het begin van de tweede jaargang van *Ons Geestelijk Erf* verscheen van de hand van Titus Brandsma de verantwoording voor een nieuw initiatief, de reeks *Bloemen van ons Geestelijk Erf*. Volgens Van Ginneken was de serie een idee van Brandsma zelf. Zijn bijdrage sluit aan bij een jaargang waarin slechts een kleinigheid kon worden gepresenteerd van de grote rijkdom die ons nog te wachten zou staan. De nieuw opgezette reeks zou met de ontginning hiervan verhevigd voortgaan. In de lijst van achttien auteurs worden twintig onderwerpen genoemd, waarover blijkbaar al overeenstemming is bereikt. Titus zelf nam zich voor 'Handschriften en Drukken van de Werken, toegeschreven aan Gerard Zerbolt van Zutphen' en 'Het Klooster in onze middelnederlandsche letterkunde als beeld van het streven naar volmaaktheid' uit te werken. Na een samenvattende bespreking van de eerste jaargang omschrijft Brandsma, aansluitend bij de *Kroniek* van J.B. Poukens SJ, nog eenmaal kort de opzet die de redactie van *Ons Geestelijk Erf*, en in ieder geval Titus Brandsma, voor ogen staat:

Niet slechts kennis verspreiden omtrent het leven en de werken van onze Nederlandschen mystieken, maar ook dezer woorden weer opnieuw doen klinken in Nederland, hoorbaar en verstaanbaar in zoo breed mogelijken kring, opdat zij weer, als eens, toen ze werden besproken en neergeschreven, bezieling brengen aan ons volk en het trekken tot een meer innerlijk leven. [Brandsma, 'Bloemen', 1928, 5]

In de beoefening van de geestelijke letterkunde van de Nederlanden gaat het Titus dus niet zozeer om een puur wetenschappelijke benadering. Veeleer wordt de wetenschap dienstbaar gemaakt aan een hoger doel: 'een zoo ruim mogelijken lezerskring te bereiken en te helpen in het beoefenen van het inwendige leven', zoals redacteur Poukens de totale opzet van *Ons Geestelijk Erf* omschreef. Men koos wijselijk voor een presentatie van de oorspronkelijke tekst en een moderne hertaling in juxtapositie. De reeks bloemlezingen zou telkens goede teksten uit allereerst onuitgegeven handschriften, incunabelen en postincunabelen aanbieden, voorzien van de belangrijkste varianten en een inleiding over de betreffende auteur, de aard en invloed van zijn werk, en verder voetnoten waarin taalkundige problemen werden opgelost of naar bronnen en parallelteksten werd verwezen. Daarnaast zou de serie ruimte bieden aan belangrijke teksten die al eerder waren uitgegeven, maar moeilijk vindbaar waren geworden.

Een lans brak Brandsma nog voor de niet-volkstalige literatuur: 'Inzonderheid moeten de Latijnsche mooie mystieken der Nederlanders, door een moderne vertaling, genietbaar worden voor ons volk'. Hij hoopt dat door de bloemlezing

...de geest, die er uit spreken zal op elke bladzijde, de geest van geloof en Liefde, in de middeleeuwen in ons vaderland zoo sterk, als toen, [moge] verdiepen en verinnigen wat heden in Nederland uiting zou moeten zijn van datzelfde Geloof, diezelfde Liefde. [Brandsma, 'Bloemen', 1928, 9]

Ofschoon de nieuwe serie als vorm van samenwerking tussen het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen en het Instituut voor de Geschiedenis der Nederlandsche Mystiek te Nijmegen gedacht was, werd de leiding van *Bloemen van ons Geestelijk Erf* reeds in 1932 aan de laatstgenoemde instelling overgedragen. Vooral gebrek aan abonneementen leidde enkele jaren later tot de ondergang van de reeks. Slechts zeven titels in negen banden vormen de totale omvang van de eens zo veelbelovende serie.

3.4. Het project *Middel nederlandse geestelijke handschriften*

Vanaf het begin van zijn universitaire loopbaan werd Titus Brandsma geboeid door handschriften. Zij herbergen telkens op unieke wijze ofwel bekende geschriften, waarvoor zij vaak boeiende varianten leveren, ofwel nog onbekende teksten, die ons verder voeren in het geestelijk-literair erfgoed van de Nederlanden. Uit zijn voorgenomen bijdrage aan *Bloemen van ons Geestelijk Erf* bleek al dat de 'Handschriften en Drukken van de Werken, toegeschreven aan Gerard Zerbolt van Zutphen' hem bijzonder boeiden. Deze veelbelovende, helaas jong gestorven broeder van het gemene leven was in de vijftiende eeuw een van de meest gelezen auteurs uit de vroege Moderne Devotie.

Reeds in de tweede jaargang van *Ons Geestelijk Erf* hield Titus, naar aanleiding van Van Mierlo's studie over Hadewijch, een warm pleidooi voor de documentaire en fotografische registratie van de handschriften, waarin 'de oude schatten onzer nederlandse geestelijke literatuur' verspreid liggen over heel Europa:

Hadewych is als de dageraad van het gouden licht, dat uit onze letterkunde over heel Europa straalt in de dagen van een Ruusbroec, een Geert Groote, een Zerbolt van Zutphen, een Thomas van Kempen, een Mombaer, een Dionysius den Karthuiser, een Pater Herp, een Pater Brugman, in één woord, van al die leidende figuren uit den tijd der moderne devotie. [Brandsma, 'Handschriften', 1928, 238].

Relevant voor zijn onderzoeksbeleid zijn vier van de acht genoemde auteurs. Geert Grote, Gerard Zerbolt van Zutphen, Dionysius de Kartuiser en Jan Brugman zijn de door Brandsma meest bestudeerde auteurs binnen de context van de Moderne Devotie. Binnen vijf jaren na zijn ambtsaanvaarding lagen hiermee de grote lijnen van zijn onderzoekprogramma vast. Het werd nu tijd voor uitvoering en samenwerking. In de Vlaamse geleerde Willem L. de Vreese (1869-1938) vond Titus Brandsma een onmisbare compagnon, die spoedig ook een goede vriend zou worden. De Vreese had al in 1902 zijn plannen voor een *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* ontvouwd. Daarbij stond hem een tweeledig doel voor ogen:

1. de Nederlandsche handschriftenkunde op hechte grondslagen te vestigen en ze tot een afzonderlijk vak van wetenschap te verheffen; 2. het uitgebreid en kostbaar materiaal voor de studie der geschiedenis van taal- en letterkunde, dat wijd en zijd verspreid en verscholen ligt, bekend te maken. [De Vreese, 'Bibliotheca', 1903, 248]

Met deze opzet beoogde De Vreese een grondige vernieuwing van de Middel nederlandse filologie, onder andere als basis voor meer betrouwbare tekstedities dan die in de negentiende eeuw zijn vervaardigd. Bij zijn dood in 1938 omvatte de *BNM* een kerncollectie van 11.000 handschriftbeschrijvingen, met diverse indices en verzamelingen van foto's en bandwrijfsels.

Titus Brandsma leerde Willem de Vreese persoonlijk kennen, toen hij hem in 1926 raadpleegde over de handschriftelijke overlevering van *De reformatione virium anime*, een basisgeschrift van de Moderne Devotie en geschreven door Gerard Zerbolt van Zutphen. Reeds het eerste contact droeg vrucht: het voornemen van Titus om door fotografie en typoscript alle handgeschreven geestelijke teksten uit de Nederlanden vast te leggen. Zijn Nijmeegse collega's achtten uitvoering ervan niet haalbaar. Volgens Van Ginneken werd er meewarig om gegniffeld. Dus dreef Brandsma, buiten de Katholieke Universiteit om, zijn zin door. Nadat hij in 1927 aan zijn private onderneming begonnen was, omvatte deze bij de dood van Willem de Vreese begin 1938 en conform de catalogus die later in dat jaar verscheen, ongeveer 16.000 foto's met ca. 1.400 verschillende teksten uit een zestigtal handschriften van zo'n dertig binnen- en buitenlandse bibliotheken. Volgens Van Ginneken in zijn 'Herdenkingsrede' van 1942 is dit Brandsma's 'allervoornaamste onderneming, die naar ik geloof het langst zijn naam als wetenschappelijk vorschuer zal hoog houden'. En dat

allemaal met eigen middelen: 'Die niet geringe kosten hiervan heeft onze praktische mysticus allemaal zelf bijeengebedeld'.

De fotoverzameling had voor Titus zelf direct praktisch wetenschappelijk nut, met name ten aanzien van een andere onderneming waaraan zijn naam verbonden is, de kritische editie van de werken van Geert Grote. Zijn belangrijkste wetenschappelijke bijdragen op het gebied van de Moderne Devotie werden door zijn fotoverzameling met bijbehorende documentatie mogelijk gemaakt. Van Ginneken noemt in zijn 'Herdenkingsrede' van 1942 Brandsma's bijdragen over de *Sermo contra focaristas* – de synodepreek waarmee Grote in 1383 de geestelijken kapittelde die er een 'haarddame' op na hielden – alsmede diens brief aan Hendrik van Höxter en de berijmde viten van Grote, Brandsma's herdenkingsrede bij het zesde eeuwfeest van Grote's geboorte te Deventer in 1940 en zijn belangrijke voordracht voor de *Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging*, het tegenwoordige *Thijmgenootschap*, over Pater Brugman-problemen:

Als onze katholieke Universiteit iets aan de wetenschappelijke nagedachtenis van Collega Brandsma verschuldigd is, dan is het de voortzetting en verdere uitvoering van dit plan, dat, toen hij ermee voor den dag kwam, bijna alom als une mer à boire werd afgekeurd, maar nu door de uitkomsten der eerste tien jaar is gebleken het doeltreffendste middel en zeker ook de kortste weg te zijn, om de geestelijke letterkunde onzer katholieke Middeleeuwen weer volwaardig uit de stoffige en vergeelde perkamenten te doen verrijzen en herleven. [Van Ginneken, 'Herdenkingsrede', 1942, 8]

Zowel de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* als wat later de (oude) *Brandsmacollectie* zou heten, vulden elkaar wonderwel aan. Legde Willem de Vreese de nadruk op beschrijvingen en had hij naar verhouding weinig foto's van handgeschreven teksten, Titus Brandsma ging het bovenal om geschriften die hij fotografisch liet reprograferen. Wat lag meer voor de hand dan dat beide kostbare verzamelingen bij elkaar gevoegd zouden worden? Zo althans dacht Willem de Vreese erover, toen hij in 1934 Titus Brandsma aanklampie over de toekomst van zijn wetenschappelijke nalatenschap. Dat het idee ook Titus welkom was, blijkt uit het feit dat deze zijn vriend voorstelde een bod te doen aan de *Sint Radboud-Stichting*, die voor de Katholieke Universiteit uiteraard ook de financiële zaken behartigde.

Mijn onderzoek naar de bestemming van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* heeft aangetoond dat de redenen waarom de collectie uiteindelijk niet in Nijmegen, maar in Leiden is terechtgekomen, niet gelegen hebben in nalatigheid van de zijde van Titus – zoals lang beweerd is – maar in een complex van oorzaken die niet getuigen van respect voor de laatste wilsbeschikking van De Vreese.

3.5. De congressen over vroomheidsgeschiedenis

Een derde vorm van Antwerps-Nijmeegse samenwerking op het gebied van de Nederlandse vroomheidsgeschiedenis waren de vier wetenschappelijke congressen die tussen 1930 en 1936 zijn gehouden. Ze werden door Titus Brandsma georganiseerd en richtten zich vooral op de vaste medewerkers van *Ons Geestelijk Erf*.

Het eerste congres van redactie en medewerkers van *Ons Geestelijk Erf* vond van 6 tot 8 januari 1930 plaats in de pas ingewijde karmel te Nijmegen. De gastheer zelf hield een openingsrede over 'De mystiek van de Karmel, in het bijzonder in Nederland voor de Hervorming'. Hij wees op het belang van dit eerste congres voor de plaatselijke karmel, omdat hier karmelieten aan de universiteit verschillende vakken studeren,

...maar onder deze vakken zal de geschiedenis der Nederlandsche mystiek en van het geestelijk leven in Nederland steeds een zeer voorname plaats innemen, omdat nu eenmaal blijkens een eeuwenoude traditie de orde van Carmel in de studie van het gebed en het

mystieke leven een bijzondere eer heeft gesteld en zij daartoe op bijzondere wijze geroepen schijnt. [Brandsma, 'Mystiek', 1930]

Blijkens de opzet van het congres brak Titus met de gewoonte de mystiek van de Karmel bij Teresa van Avila (1515-1582) te laten beginnen. Hij wees op de oorsprong van de Orde in het Karmelgebergte, waar de profetisch-religieuze traditie sinds Elia tot een werkend en beschouwend leven inspireerde. De aanpassing aan het model van de mendicanten heeft het oerideaal van de oorspronkelijke eremietengemeenschap (ca. 1209) niet aangetast. Teresa wilde in haar hervormingsplannen niet terug naar het kluizenaarsinstituut, maar naar de bevestiging van de Karmel als bedelorde (1249). De mariologische gedachte van haar geestverwant Joannes van het Kruis (1542-1591) is dat de Karmelregel uitbeelding is van het leven van Maria. Het contemplatieve leven moet voeren tot de geboorte van God in ons. Deze gedachte is in de oudste ordesgeschriften terug te vinden. Niet Joannes en Teresa, maar Elia en Maria zijn volgens pater Titus de leiders van de mystieke school van de Karmel.

Toen Simon Stock in 1249 de karmel van Haarlem stichtte, was de Engelse prior provinciaal Henricus de Hanna zijn rechterhand. Deze heeft de verbreiding van de Orde in de Duitse landen sterk bevorderd. Van hem zijn enkele preken bewaard in het Middelhoogduits. In één ervan schildert hij de opgang van de ziel tot het hoogste waartoe zij geraken kan. Een aantal gedachten van hem vinden wij in de werken van Teresa – met name *Kasteel der ziel* – terug: geestelijk leiding, roeping, het kloppen van God, de noodzaak van goede werken en deugdoefening opdat de ziel niet gaat vliegen voor zij vleugels heeft, het beeld van de zon die wat zij beschijnt, in zichzelf verandert. Hier spreekt de karmelitaanse variant van de school van Eckhart, maar meer op deugdoefening, godskennis en liefde gericht. Later was het Joannes Soreth (1394-1471) die de invloed van de Moderne Devotie in de Orde verspreidde en waarvan Thérèse van Lisieux (1873-1897) met haar 'kleine weg' een late uitbloei is. In deze overgangperiode van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd ontstonden ook de kruiswegoefening van de Mechelse karmeliet Jan Pascha († 1539) en de devotie tot Joachim en Anna, Jozef en Nazareth. Soreth stond aan de wieg van de Tweede Orde, de karmelietessen. Hij beïnvloedde verder ordebroeders als Arnoldus Bostius (1445-1499), die veel over Maria heeft geschreven, en Joannes van Leiden († 1504), die als hervormer en historicus te boek staat.

De volgende twee congressen vonden eveneens in de karmel van Nijmegen plaats. Het tweede congres, van 30 maart tot 2 april 1932, was gewijd aan de Brabantse mysticus Jan van Ruusbroec, wiens 550ste sterfdag in dat jaar herdacht werd. Het derde congres, van 30 juli tot 3 augustus 1934, hield zich onder de titel 'Berna ut lucerna' bezig met de premonstratenzer spiritualiteit. De aanleiding was het achtste eeuwfeest van de abdij van Berne te Heeswijk. In deze norbertijngemeenschap werd het congres met een academische zitting en een slotrede door Titus Brandsma afgesloten.

Het vierde, door omstandigheden voorlopig laatste congres had plaats van 8 tot 11 september 1936 in Amsterdam en Egmond. Aanleiding vormde de heropening van de Sint-Adelbertsabdij te Egmond-Binnen, een van de oudste kloosterstichtingen in ons land. Het congressthema was dan ook gewijd aan de benedictijnse spiritualiteit. De slotrede over de windeheimse mysticus Hendrik Mande werd door Brandsma in Beverwijk uitgesproken.

In feite gingen de congressen de weg van de thematische systematiek op; een ontwikkeling die op het eerste congres met de thematiek van de Karmelspiritualiteit (1930) al ingezet was. Zo kwamen daarna eerst de Brabantse mystiek (1932), vervolgens de premonstratenzer spiritualiteit (1934) en ten slotte het benedictijns charisma (1936) aan de orde. Achter al deze congressen was professor Brandsma de stuwende kracht. Voor elk congres vond hij een concrete aanleiding in de vorm van een (her)opening, een jubileum of een herdenking. Al een jaar na het eerste congres had hij een tweede willen organiseren, maar dat bleek onhaalbaar. Het niet uitgevoerde programma voor dit oorspronkelijk als tweede bedoelde congres verraadt de leidende gedachte die bij Titus achter de opzet stak. Hij wilde namelijk meteen heel de Nederlandse vroomheid systematisch aan de orde stellen, vanaf de kerstening tot het midden van de achttiende eeuw, met een zekere nadruk op de vijftiende eeuw. Met dit congresdoel sloot hij naadloos aan bij de chronologische begrenzing

waarbinnen *Ons Geestelijk Erf* toen zelf opereerde. Ook blijkt uit deze opzet hoezeer hij toen al droomde van een complete vroomheidsgeschiedenis van de Nederlanden, waarin zijn ideeën over de dynamische overgangen in de geestelijke letterkunde stellig de rode draad zouden hebben gevormd.

Een vijfde congres van *Ons Geestelijk Erf*, gewijd aan Geert Grote (1340-1384) naar aanleiding van het zesde eeuwfeest van zijn geboorte, had in 1940 moeten plaats vinden, maar werd door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog – voor ons land op 10 mei van dat jaar – geblokkeerd. De feestelijke herdenking bleef beperkt tot een manifestatie in Grote's geboortestad Deventer, waar op 16 oktober 1940 aan de Broederenkerk een herinneringsplaquette onthuld werd. In de oude Sint-Lebuïnuskerk aldaar hield Titus een feestrede.

3.6. Het editieproject *Gerardi Magni Opera omnia*

De nadering van dit zesde eeuwfeest moet een aantal jaren tevoren voor Titus Brandsma aanleiding zijn geweest om met onderzoek naar en uitgave van de werken van deze 'vader en oorsprong van alle devoten' te beginnen. In het academisch jaar 1936 verscheen de grondlegger van de beweging der innerlijke vernieuwing voor het eerst als collegestof in de *series lectionum* van de Nijmeegse universiteit.

Brandsma's eerste onderzoek was geen gelukkige start geweest. Titus meende namelijk een onbekend en nog onuitgegeven traktaatje gevonden te hebben, dat hij als 'Waarschuwing aan de biechtvaders met betrekking tot groote zondaars' in *Ons Geestelijk Erf* publiceerde. De jonge, veelbelovende geleerde W.S.J. Kloosterman maakte spoedig duidelijk, dat Brandsma de tekst, gevonden in het Rijksarchief in Overijssel te Zwolle, ten onrechte voor een zelfstandige verhandeling had aangezien. Kloosterman toonde overtuigend aan dat de betreffende tekst deel uitmaakt van Geert Grote's brief 23, die in 1933 door Willem Mulder SJ was uitgegeven, en dus wetenschappelijk gezien als bekend verondersteld kon worden. Succesvoller was Brandsma met de publicatie van twee bijdragen over geschriften van en over Geert Grote, die kort voor zijn dood in *Ons Geestelijk Erf* verschenen zijn.

Titus zou echter niet geweest zijn, als hij niet hoger had gemikt dan de gespreide publicatie van enkele geschriften. Aan het begin van zijn academische carrière had hij voor zijn editieplan *Bibliotheca Praereformatoria Neerlandica* slechts een selectie van Grote's werken beoogd. Voor 1940 stond hem een min of meer kritische editie van Grote's verzamelde werken voor ogen, die bij de viering van het zesde eeuwfeest van diens geboorte gerealiseerd zou moeten worden. Daartoe werd een *Wetenschappelijk Comité tot Voorbereiding van het zesde Eeuwfeest der Geboorte van Geert Groote* in het leven geroepen. Tot de taken van het Comité behoorde de voorbereiding van een kritische editie van de *opera omnia* van Grote.

De editieplannen van professor Brandsma richtten zich op drie tekstcomplexen, waarin de literaire nalatenschap van Geert Grote onderscheiden kon worden:

- 1) de Latijnse vertalingen van Middelnederlandse mystieke geschriften;
- 2) de preken en traktaten;
- 3) de Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen.

Het Comité probeerde van meetaf het notoire *Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* voor het editieplan te interesseren. Daartoe werd de Nijmeegse hoogleraar Reinier Post (1894-1968) namens het *Wetenschappelijk Comité* als deskundige onderhandelaar afgevaardigd. Het *Historisch Genootschap* zag om diverse redenen op tegen de financiële en editoriale verantwoordelijkheid voor de uitgave. Het was slechts bereid de preken en traktaten uit te geven. Absolute voorwaarde was wel dat het traktaat *De matrimonio* (over het huwelijk) ook bij dit editieproject betrokken zou worden. Het bedoelde traktaat was op dat

moment namelijk onderwerp van het promotie-onderzoek van Martin Mulders CSsR. Pikant detail is dat niemand minder dan Post diens promotor was. Deze was in 1937 als hoogleraar kerkgeschiedenis Willem Mulder opgevolgd, die een jaar tevoren gestorven was.

Of de Grote-editie tot stand zou komen, hing dus in hoge mate van Post af. Maar deze speelde een dubbelrol. Als lid van het *Wetenschappelijk Comité tot Voorbereiding van het zesde Eeuwfeest der Geboorte van Geert Groote* was hij naar het *Historisch Genootschap* afgevaardigd om de editie van *De matrimonio* binnen het totaalplan van de verzamelde werken te garanderen. Als promotor van de editeur wilde hij echter de tekstuitgave aan diens dissertatie gekoppeld houden. Het is niet duidelijk of Brandsma zich van deze precare situatie bewust is geweest. In feite had Post vrij spel en gaf hij aan zijn rol als promotor de voorrang. Hiermee waren de kansen op verdere Utrechtse medewerking aan het Nijmeegse initiatief verkeken. In 1941 verscheen het proefschrift van Mulders, inclusief *De matrimonio* in een kritische editie. Het editieplan 'via Utrecht' is dus niet afgeketst op de vaak beweerde onrijpheid van Brandsma's opzet, maar veeleer op de dubbelrol waarin Post zijn opdracht als *onderhandelaar* namens het *Wetenschappelijk Comité* gebruikt heeft om zijn belang als *promotor* te dienen.

Ondanks deze mislukking heeft Brandsma zijn onderzoek naar de geschriften van de grondlegger der Moderne Devotie onvermoeid voortgezet. De dissertatie van onze medebroeder Jan Tiecke, die in 1941 bij hem promoveerde, vormde de voorlopige afronding van het noodzakelijke vooronderzoek. De oorlogssituatie met haar sterke beperkingen in het internationale verkeer maakten het voor langere tijd onmogelijk het onmisbare handschriftenonderzoek als basis voor verantwoorde tekstedities voort te zetten. Maar wel heeft Tiecke met zijn proefschrift de basis gelegd voor het onderzoek dat door latere generaties in het Titus Brandsma Instituut zou worden hernomen en vanaf 1995 een definitieve wending heeft genomen. Sinds 2000 verschijnen de verschillende delen in de reeks *Gerardi Magni Opera omnia*, onder supervisie van het Titus Brandsma Instituut en bezorgd door Rijcklof Hofman.

3.7. De wekelijkse rubriek *Van Ons Geestelijk Erf*

Tussen 30 april 1938 en 15 november 1941 verzorgde Titus Brandsma onder de titel *Van Ons Geestelijk Erf* een wekelijkse column in de zaterdageditie van het te Nijmegen verschijnende katholieke dagblad *De Gelderlander*. In deze periode van ongeveer drie en een half jaar verschenen in totaal 155 artikelen, gewoonlijk simpel ondertekend met de initialen T.B. De auteur richtte de schijnwerper op gestalten en geschriften, verschijnselen en bewegingen in de geschiedenis van het geestelijk leven in de Nederlanden. Daarbij bleef hij, zijn overige werkzaamheden en de onrustige tijdgeest in aanmerking genomen, opvallend trouw aan de wekelijkse verschijningsfrequentie. Deze werd slechts enkele malen onderbroken, steeds om historisch verklaarbare redenen.

Titus Brandsma was sinds lang vertrouwd met de journalistiek en de wereld van dagbladpers. In het Friese dagblad *Ons Noorden* had hij al sinds 24 oktober 1917 van tijd tot tijd gepubliceerd. Nadat hij zich in 1919 met een grondige vernieuwing van het verwaarloosde blad *De Stad Oss* had ingelaten, schreef hij als hoofdredacteur vanaf 2 januari 1920 in deze periodiek tal van bijdragen. Sinds zijn benoeming tot hoogleraar aan de nieuwe *Rooms-Katholieke Universiteit* te Nijmegen in 1923 was zijn naam regelmatig te vinden onder bijdragen in *De Gelderlander*, te beginnen op 1 december 1923. Dit was de aanloop naar een intensieve relatie, die niet alleen in publicistische bedrijvigheid zichtbaar werd, maar ook in het censorschap dat Brandsma voor *De Gelderlander* enkele jaren vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bekleedde. Ook andere katholieke dagbladen met landelijke verspreiding als *De Maasbode* en *De Tijd* publiceerden van tijd tot tijd artikelen van zijn hand. Incidentele bijdragen van zijn hand vinden wij bovendien vooral in de jaren dertig in veel plaatselijke en streekgeboden dagbladen.

Toen Titus Brandsma in 1938 zijn wekelijkse column in *De Gelderlander* startte, kon hij volgens de pershistoricus Joan Hemels steunen op een jarenlange journalistieke ervaring. Deze was nog aanmerkelijk verrijkt, sinds hij in 1935 als opvolger van Bonaventura Kruitwagen OFM het geestelijk adviseurschap van de *Nederlandsche Rooms-Katholieke Journalisten Vereeniging* op zich genomen had en zich beijverde voor rechtszekerheid en professionele vorming van de katholieke journalisten.

De rubriekstitel *Van Ons Geestelijk Erf* was niet toevallig gekozen. Hij herinnert sterk aan het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf*, waaraan Titus vanaf het begin tot aan zijn dood als vaste medewerker en redacteur verbonden was. In de column *Van Ons Geestelijk Erf* ging het er echter niet direct om reeds gepubliceerde stof uit dit wetenschappelijk tijdschrift aan een breed publiek te presenteren, ofschoon de titel zulks kan doen vermoeden. Er zijn maar weinig onderwerpen waarover Titus zowel in *Ons Geestelijk Erf* als in zijn eigen rubriek *Van Ons Geestelijk Erf* publiceerde. De *Gelderlander*-rubriek had met *Ons Geestelijk Erf* dus slechts het materiële object gemeen. Terwijl het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* zich richtte tot de wetenschappelijk gevormde lezer, had Brandsma met zijn column *Van Ons Geestelijk Erf* vooral het breder geïnteresseerde dagbladpubliek op het oog. Over het precieze doel van zijn rubriek heeft hij zich niet nader uitgelaten, maar zijn motivatie laat zich gemakkelijk raden: Titus was er zijn hele leven op uit zoveel mogelijk mensen te laten delen in de vruchten van zijn onderzoek naar de bronnen van onze Nederlandse spiritualiteit. *Van Ons Geestelijk Erf* lijkt eerder bedoeld als een breed platform waarop de auteur teksten en thema's uit de geestelijke letterkunde van eigen bodem naar believen aan de orde kon stellen. Zijn eerste bijdrage verscheen op 30 april 1938, zonder vooraankondiging of verantwoording.

Zijn er lijnen te ontdekken in de reeks *Van Ons Geestelijk Erf*? De meeste bijdragen laten zich rangschikken naar perioden, waarbinnen historisch traceerbare personen en geschriften te onderscheiden zijn. De sterkste voorkeur legde Brandsma aan de dag voor de vijftiende-eeuwse minderbroeder-observant en volkspredikant Jan Brugman (ca. 1400-1473), aan wie hij liefst 32 bijdragen heeft gewijd. In relatie tot Brugman duikt vervolgens met acht bijdragen de persoonlijkheid van de chronisch zieke visionnaire Lidwina van Schiedam (ca. 1380/86-1433) op, van wie Brugman één of meer levensbeschrijvingen schreef. Van andersoortige aard was de relatie van de befaamde franciscaan met de Moderne Devotie. Binnen het kader van deze laatmiddeleeuwse beweging van innerlijke hervorming wijdde Brandsma tien bijdragen aan haar grondlegger Geert Grote. Vier bijdragen besteedde hij aan de jong gestorven broeder van het gemene leven Gerard Zerbolt van Zutphen (1367-1398). Met in totaal 53 bijdragen toonde Brandsma zijn bijzondere belangstelling voor de observantie- en vernieuwingsbewegingen van met name de vijftiende eeuw in het algemeen en voor de Moderne Devotie in het bijzonder.

Hoe is het gesteld met zijn interesse in de perioden vóór en na deze eeuw? Het aantal bijdragen dat Brandsma aan de oudere periode (13de en 14de eeuw) besteedde, is beduidend lager. Aan de gestigmatiseerde begijn Gertrudis van Oosten († 1358) te Delft wijdde hij in totaal zeven bijdragen. Voor het mystieke gedicht *Het daghet in den oosten* – destijds in de literatuur ten onrechte met deze Delftse begijn in verband gebracht – reserveerde hij twee bijdragen. De Antwerpse begijn en mystica Hadewijch (13de eeuw) is met drie bijdragen vertegenwoordigd, terwijl Brandsma aan de mystiek begenadigde cisterciënzerin Beatrijs van Nazareth (1200-1268) twee artikelen wijdde. Tot deze groep rekenen wij ook de vijf bijdragen over *Doctrina cordis*, een aan Gerardus van Luik (13de eeuw) toegeschreven traktaat uit de cisterciënzer mystiek. Bijzondere belangstelling hadden de latere moderne devoten voor de franciscaanse theoloog Bonaventura (ca. 1217-1274), wiens *Soliloquium* als *Het Beeld des Levens of het Boek van Vierderhande Oefening* door Brandsma in zes bijdragen besproken werd. Speciale aandacht wijdde hij ten slotte aan enkele middeleeuwse allegorische traktaten over de geestelijke opgang van de ziel. Het aandeel van de oudere periode van onze geestelijke letterkunde beslaat met 31 bijdragen een vijfde deel van de rubriek *Van Ons Geestelijk Erf*.

De jongere periode (16de eeuw) vertoont een vergelijkbaar beeld. Titus Brandsma opende zijn vaste column in *De Gelderlander* met de Oisterwijkse begijnhofrector Nicolaus van Esch (1507-1578), aan wie hij negen bijdragen wijdde. In relatie tot deze geestelijk leider staat de Oisterwijkse begijn en mystica Maria van Hout (1470-1547), die hij in drie bijdragen presenteerde. De schrijfster van de *Evangelische Peerle*, aan wie Brandsma vijf bijdragen besteedde, rekende hij overeenkomstig de toenmalige stand van het wetenschappelijk onderzoek nog tot de Oisterwijkse kring. Thans worden de *Evangelische Peerle*, andere mystieke geschriften en verwante verzamelhandschriften van het begin der zestiende eeuw in verband gezien met overlevende zusterhuizen en vrouwenkloosters als Sint-Agnes te Arnhem, die regulieren van de windesheimse priorij Gaesdonck bij Goch als rector of biechtvader hadden. Tot de jongere periode behoort ook de Limburgse begijnenleider Jan Pelgrim Pullen (1520-1608), over wie Brandsma drie bijdragen schreef, evenals de Mechelse franciscaan Frans Vervoort (16de eeuw), die hij met eveneens drie bijdragen bedacht. Met totaal 22 bijdragen bleef de jongere periode in de rubriek *Van Ons Geestelijk Erf* enigszins achter bij de oudere. Samen beslaan de oudere en de jongere tijdvakken met 53 bijdragen precies evenveel ruimte als de vijftiende eeuw.

Ofschoon de overige artikelen evenzeer chronologisch te rangschikken zijn, lijken ze door de persoonlijke interesse van de schrijver eerder thematisch van opzet. Als katholieke Fries was Titus de Moeder Gods bijzonder toegedaan; een betrokkenheid die door zijn intrede in de Karmelorde tot volle bloei kwam. Zo legde hij grote belangstelling aan de dag voor de Mariaverering, waaraan hij onder verschillende oogpunten veertien bijdragen wijdde. Vijf ervan handelen expliciet over de Mariaverering in Friesland. Zijn Friese geboorte verleide hem tot nog een tweede groep bijdragen, namelijk over Sint-Willibrord, de grondlegger van het christendom in de Nederlanden. Aan hem besteedde Brandsma negen bijdragen, vooral in relatie tot Friesland. Een derde groep artikelen verraadt de waardering die hij had voor het pionierswerk dat de cisterciënzers met waterbeheer en bedijking in zijn geboorteland hadden verricht. Over deze Orde en haar betekenis voor Friesland schreef hij in zijn column drie artikelen. Als karmeliet had hij uiteraard ook belangstelling voor zijn eigen Orde. Liefst dertien artikelen staan in relatie tot de Karmel. Drie bijdragen (150-152) ten slotte wijdde Titus aan de Orde van het Heilig Graf, waarmee onze Orde zich historisch en liturgisch verwant voelt.

Uit deze verkenningstocht door de 155 bijdragen blijkt dat Titus Brandsma zijn rubriek *Van Ons Geestelijk Erf* vooral historisch heeft ingevuld. Hij bracht zijn lezers in kennis met overwegend Noord-Nederlandse geestelijke schrijvers uit de late middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd. Hierbij ging zijn voorkeur uit naar het erfgoed van de Moderne Devotie in de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw. Hiernaast, maar in mindere mate, maakte hij hen deelgenoot in thematieken die hemzelf als katholieke Fries en karmeliet dierbaar waren.

BESLUIT

Titus Brandsma ontwikkelde op de geestelijke letterkunde van de Nederlanden in de middeleeuwen een persoonlijke visie, die als een rode draad door zijn onderzoeksprogramma loopt en zich in onderwijs en publiciteit als consistent manifesteert. In deze visie staat het rijke literaire erfgoed van de Moderne Devotie centraal. Door ontsluiting, respectievelijk uitleg van 'mystieke teksten en thema's wilde hij zowel de professionele wetenschapper als de ontvankelijke lezer attent maken op het God-menselijk betrekingsgebeuren waaraan geen mens ontsnapt. Waar anderen zochten naar *scheiding* van leer en leven, vond Titus juist *eenheid* van leer en leven. Hiervoor wist hij zich levenslang geroepen.

VERMELDE LITERATUUR

- Thomas van Kempen, *Navolging van Christus*. Naar het oorspronkelijke handschrift (1441) van Thomas van Kempen vertaald en toegelicht door Rudolf van Dijk. Met een inleiding door Rudolf van Dijk en Kees Waaijman. Kampen, Ten Have, 2008.
- J. Andriessen e.a. (red.), *Geert Grote & Moderne Devotie. Voordrachten gehouden tijdens het Geert Grote congres, Nijmegen 27-29 september 1984*. Middeleeuwse Studies I (Nijmegen, 1985). Ook in: *Ons Geestelijk Erf*, 59 (1985) 111-505.
- T. Brandsma, 'Wanneer schreef Hadewich haar visioenen?', *Studia Catholica*, 2 (1925-26) 238-256.
- T. Brandsma, 'Bloemen van ons Geestelijk Erf', *Ons Geestelijk Erf*, 2 (1928) 1-9.
- T. Brandsma, 'Over de handschriften onzer middelnederlandsche geestelijke letterkunde', *Ons Geestelijk Erf*, 2 (1928) 237-245.
- T. Brandsma, 'De mystiek van den Carmel, in het bijzonder in Nederland, vóór de Hervorming', 1930.
- T. Brandsma, 'De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden', in: *Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland*, 23 (1931) 19-80.
- T. Brandsma, 'Een onuitgegeven tractaatje van Geert Groote: Waarschuwing aan de biechtvaders met betrekking tot groote zondaars', *Ons Geestelijk Erf*, 11 (1937) 5-12.
- T. Brandsma, *Geert Groote. Zijn keer naar den Heer*, in: *Geert Groote's geboortedag te Deventer herdacht*. Geert Groote Genootschap 608 (Deventer, 1940) 7-28.
- T. Brandsma, 'Drie onuitgegeven werkjes van Geert Groote', *Ons Geestelijk Erf*, 15 (1941) 5-53.
- T. Brandsma, 'Twee berijmde levens van Geert Groote', *Ons Geestelijk Erf*, 16 (1942) 5-51.
- C.C. de Bruin, E. Persoons en A.G. Weiler, *Geert Grote en de Moderne Devotie* (Zutphen, 1984).
- Ch. Caspers en Th. Mertens (red.), *Thomas van Kempen en zijn Navolging van Christus = Ons Geestelijk Erf*, 77 (2003 [2004]).
- R.Th.M. van Dijk, 'Titus Brandsma und die editio critica des gesamten Schrifttums von Geert Grote (1340-1384). Geschichte eines Editionsprojekts', in: *Ons Geestelijk Erf*, 73 (1999) 208-247.
- R.Th.M. van Dijk, 'Titus Brandsma en de bestemming van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* van Willem de Vreese', *Ons Geestelijk Erf*, 72 (1998 [2000]) 273-292; 73 (1999 [2000]) 40-72.
- R.Th.M. van Dijk, *Prolegomena ad Gerardi Magni Opera omnia. Die Forschungslage des gesamten Schrifttums (mit Ausnahme des Stundenbuches)*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 192, 7-744. Gerardi Magni Opera omnia I, 1 (Turnhout, 2003).
- S. van Driel, *De mystagoog Titus Brandsma. Een onderzoek naar de mystagogische laag in artikelen van Titus Brandsma in het Dagblad De Gelderlander*. Scriptie ter afsluiting van de Master Interreligieuze Spiritualiteitssudies aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen, 2008).
- S. van Driel, *Voorwerp van Gods liefde. Titus Brandsma over de weg die God en mens met elkaar gaan*. Lezing tijdens de jaarlijkse herdenking van Titus Brandsma (Nijmegen 31 oktober 2009). Reeks Karmelitaanse Vorming, 17 (Boxmeer, 2010).
- Foto's van Middelnederlandsche geestelijke handschriften. Medii aevi manuscriptorum spiritualium neerlandicorum Reproductio*, bewerkt door G. Feugen. Onveranderde en aangevulde fotomechanische herdruk 1968, bezorgd door A. Gruijs. *Catalogus van de Fotoalbums van Middelnederlandse Handschriften: Medii aevi manuscriptorum spiritualium neerlandicorum reproductio* (z.g. *Collectie Titus Brandsma*) (Nijmegen, 1968).
- A.J. Geurts e.a., *Moderne Devotie, figuren en facetten. Catalogus Tentoonstelling ter herdenking van het sterfjaar van Geert Grote 1384-1984*. Nijmeegs Volkenkundig Museum 28 september t/m 23 november 1984 (Nijmegen, 1984).
- K. Goudriaan (red.), *Vernieuwde innigheid. Over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*. Deventer Reeks (Nieuwegein, 2008).
- J. Hemels, 'Als het goede maar gebeurt'. *Titus Brandsma. Adviseur in vrijheid en verzet*. Met een inleiding van Kees Waaijman (Kampen, 2008).
- R.H.F. Hofman (uitg.), *Ioannis Rusbrochii, Ornatus Spiritualis Desponsationis, Gerardo Magno interprete*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 172. Gerardi Magni Opera omnia V, 1 (Turnhout, 2000).
- R.H.F. Hofman (uitg.), *Gerardi Magni Contra turrim traiectionem*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 192, 745-814. Gerardi Magni Opera omnia I, 2 (Turnhout, 2003).
- R.H.F. Hofman (uitg.), *Sermo ad clerum Traiectionem de focaristis. – Opera minora contra focaristas*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 235. Gerardi Magni Opera omnia II (Turnhout, verschijnt in september 2010).

- W.S.J. Kloosterman, 'Geert Groote's 'Cautelae confessorum'', *Ons Geestelijk Erf*, 12 (1938) 88-95.
- Th. Mertens e.a., *Boeken voor de eeuwigheid. Middelnederlands geestelijk proza*. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, 8 (Amsterdam, 1993).
- W. Mulder (uitg.), *Gerardi Magni Epistolae*. Tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf, 3 (Antwerpen, 1933).
- M.H. Mulders, *Geert Groote en het huwelijk. Uitgave van zijn tractaat De Matrimonio en onderzoek naar de bronnen*. Proefschrift Nijmegen (Nijmegen, 1941).
- F. van Oostrom, *De verzuilde middeleeuwen of: De levenskansen van de oude (?) spiritualiteit*. Titus Brandsma Lezing 1996 (Nijmegen, 1996).
- Th.M.M. van Rooij (= Joannes Soreth O.Carm.), *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften* (Nijmegen enz., 1936).
- M. Smits van Waesberghe, 'In memoriam Prof. Dr. Titus Brandsma, O.Carm', *Ons Geestelijk Erf*, XVI (1942) 177-185.
- C.E.M. Struyker Boudier, 'Getuige God(s). Titus Brandsma, de wijsbegeerte in de Nederlanden en de actuele betekenis van het Godsbegrip', in: C.E.M. Struyker Boudier (red.), *Titus Brandsma, herzien-herdacht-herschreven*. Verslagboek van een symposium gehouden rondom 'Titus Brandsma, hoogleraar en martelaar', gehouden op woensdag 28 oktober 1992 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (Baarn, 1993) 46-86.
- J.G.J. Tiecke (= Borromaeus O.Carm.), *De werken van Geert Groote*. Proefschrift Nijmegen (Nijmegen, 1941).
- R. Tijhuis en J. Smet, *Titus Brandsma, O.Carm. (1881-1942). A Bibliography of his Printed Writings* (Roma, Institutum Carmelitanum, 1991).
- W. de Vreese, 'Over eene Bibliotheca Neerlandica Manuscripta', *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie*, 1902, tweede halfjaar (Gent, 1903) 205-250. Later herdrukt in: P.J.H. Vermeeren (uitg.), *Willem de Vreese, Over Handschriften en handschriftenkunde. Tien codicologische studiën*. Zwolse reeks van Taal- en Letterkundige Studies XI (Zwolle, 1962) 33-60.
- K. Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen; Gent, 2000).
- K. Waaijman e.a., *Nuchtere mystiek. Navolging van Christus* (Kampen, 2006).

Vervolg van de binnenzijde van de voorkaft

15. Daniel a Virgine Maria O.Carm., *Konste der konsten. Ghebedt*. Bloemlezing samengesteld door Sanny Bruijns O.Carm. en Esther van de Vate O.Carm. Boxmeer, 2008.
16. Titus Brandsma O.Carm., *Naar Jezus met Maria. Karmelretraites*. Met een inleiding door Sanny Bruijns O.Carm. en verantwoording door Rudolf van Dijk O.Carm. Boxmeer, 2008.
17. Susan van Driel O.Carm., *Voorwerp van Gods liefde. Titus Brandsma over de weg die God en mens met elkaar gaan*. Lezing tijdens de jaarlijkse herdenking van Titus Brandsma (Nijmegen 31 oktober 2009). Boxmeer, 2010.
18. Rudolf van Dijk O.Carm., *Titus Brandsma en de Moderne Devotie*. Inleiding voor de Karmelfamilie Nederland op de Dies Natalis van het Titus Brandsma Instituut (Nijmegen 4 juni 2010). Boxmeer, 2010.

